

Kunstmin Dordrecht, een geschiedenis

In Dordrecht wordt gewerkt aan de restauratie van Schouwburg Kunstmin, een gebouw met een bijzondere geschiedenis in een bijzondere stad. | DOOR: GERBRAND BORGDORFF |

Dordrecht is gesticht in de twaalfde eeuw en is de oudste stad van Holland (niet van Nederland, dat is Nijmegen). De stad ligt in een moerasgebied, daar waar de brede zeearmen overgaan in de smallere binnenwateren. De vracht van zeeschepen wordt hier overgeladen op kleinere binnenvaartschepen en andersom. Dit is het ideale centrum voor tolheffing, beseft de graaf van Holland. Hij verleent Dordrecht in 1220 stadsrechten en in 1299 het stapelrecht. Alle goederen moeten voortaan in Dordrecht worden gelost en verhandeld, een enorme stimulans voor de Dordtse economie. Tussen 1350 en 1450 wordt Dordrecht zo niet alleen de oudste maar ook de belangrijkste stad van Holland, veel belangrijker dan Amsterdam, Rotterdam of Den Haag. Het is de gouden eeuw van Dordrecht.

Twee rampen

Twee rampen maken daar een einde aan: door de Sint-Elizabetsvloed in 1421 worden grote stukken land weggeslagen die de stad nodig heeft voor landbouw, handel en mogelijke uitbreiding. Handelaren beginnen de stad te mijden. De tweede ramp is de grote brand van 1457, waarbij 700 huizen en de grote kerk in vlammen opgaan. Dordrecht is deze rampen nooit meer echt te boven gekomen. Rotterdam neemt de wijnhandel over, Amsterdam de handel in hout en graan. Dordrecht ontwikkelt geen nieuwe markten. Het stapelrecht zorgt nog wel voor inkomsten, maar wordt vooral een administratieve kwestie. De goederen worden steeds minder fysiek in de stad zelf verhandeld. Aangezien goederen nog steeds vooral over water

vervoerd worden, blijft Dordrecht wel een rijke stad. Pas tegen het einde van de negentiende eeuw, als het vrachtvervoer wordt overgenomen door de trein, wordt Dordrecht gaandeweg een verarmde industriestad. Tijdens de bouw van Schouwburg Kunstmin is dat nog niet aan de orde. Dordrecht is op dat moment nog welgesteld en kent een bloeiend verenigingsleven. Twee van die verenigingen spelen een hoofdrol in de geschiedenis van de schouwburg.

Vereniging Kunstmin

Vereniging Kunstmin wordt opgericht in 1849 en heeft dan vier afdelingen: vocale en instrumentale muziek, beeldende kunst en retorica. Alle leden beoefenen zelf een van deze kunsten en je moet auditie doen om lid te kunnen worden.

Sociëteit Kunstmin (1850)

Concertzaal Kunstmin (1892)

De vereniging groeit langzaam maar gestaag. Om de inkomsten te vergroten wordt besloten om naast actieve leden ook ereleden toe te laten. Een erelid wordt geen mede-eigenaar van de bezittingen van de vereniging, maar heeft wel recht op plaatsbewijzen bij de voorstellingen. De vereniging en haar financiële mogelijkheden groeien nu zo snel, dat in 1864 een eigen theater kan worden gebouwd. Dit gebouw van architect Van Langenberg is geen succes. De zaal is te klein voor het aantal leden en de akoestiek is slecht. Dat is ook niet zo vreemd. De zaal wordt vooral gebruikt voor opera en symfonische muziek en is daarvoor veel te klein. Voor muzikakoestiek is nu eenmaal volume nodig.

Sociëteitsgebouw Kunstmin 1850

Het aantal leden groeit door tot 900 en het gebrek aan stoelen en de beroerde akoestiek worden als zo nijpend ervaren, dat de leden in een open brief aan het bestuur vragen om een nieuwe zaal te laten bouwen. De vereniging bezit een sociëteitsgebouw aan de Jorissweg en besluit om dit gebouw te slopen en daar een nieuw theater te realiseren. De opdracht wordt gegund aan architect Jan Verheul uit Rotterdam. Hij moet een zaal maken met 1500 stoelen, geschikt voor opera, symfonische muziek en toneel. Verheul raamt zelf de bouwkosten op

f 125.000. Bij die bouwsom moet de resterende hypotheekschuld van het bestaande theatertje worden opgeteld, plus de kosten van inrichting. De totale kosten bedragen dan f 200.000, omgerekend ongeveer 2,4 miljoen euro. Een bescheiden bedrag voor een nieuw theater, maar nog steeds een hoop geld. De leden zijn echter rijk genoeg, want het bedrag wordt binnen enkele weken bij elkaar gebracht met de verkoop van rentevrije en rentedragende certificaten. Verheul kan direct aan het werk en tien maanden later wordt een bouwkundige aanbesteding georganiseerd, die wordt gewonnen door aannemer Arie de Neef uit Brielle met een inschrijving van f 126.900. De Dordtse Courant schrijft bij de eerste steenlegging op 12 oktober 1889 dat bij deze plechtigheid een officieel document in een loden koker is ingemetseld in de fundering van het gebouw. Die oorkonde blijkt later niet de enige 'flessenpost' van de bouwers. Als in 1939 het gebouw wordt gerenoveerd, wordt een fles gevonden met een boodschap van twee jonge stukadoors die meewerkten aan het gebouw tegen een salaris van 1 gulden per dag.

Concertzaal Kunstmin 1892

Jan Verheul bouwt wat in Dordrecht bekend staat als Concertzaal Kunstmin en dat was het ook precies. De zaal leek

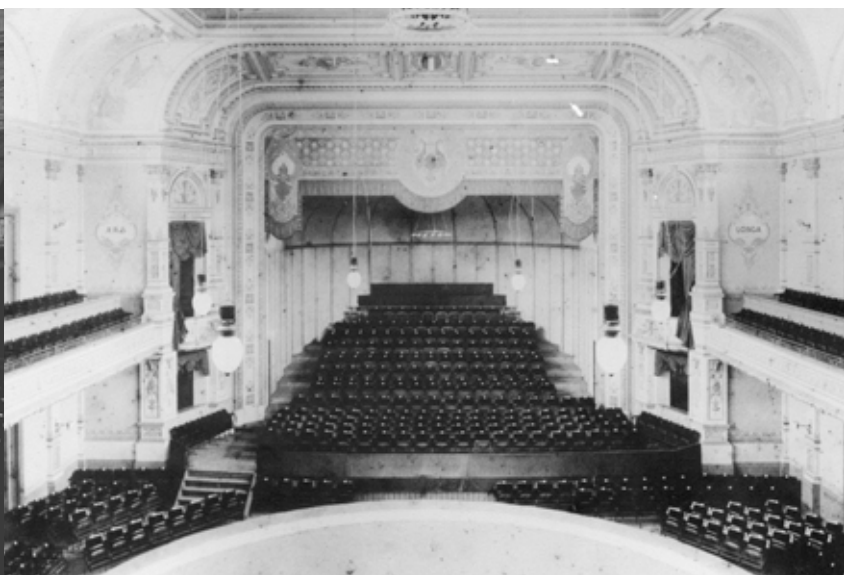
sterk op de grote zaal van de Philharmonie in Haarlem en beide gebouwen zijn ontworpen in Vlaamse neo-renaissance stijl met bakstenen gevels met witte speklagen. Beide architecten hadden het Concertgebouw gezien van architect Van Gendt - toen nog midden in het weiland buiten Amsterdam - en hebben een kleinere versie daarvan ontworpen. Het grote verschil tussen de concertzalen van Haarlem en Amsterdam aan de ene kant en Dordrecht aan de andere kant, is dat Kunstmin in Dordrecht ook bedoeld is voor toneel. Kunstmin heeft dan ook een compleet ingerichte toneeltoren en eigen decors, gebouwd door Poutsma, de toneelmeester van de 'Grote Schouwburg', zoals de Rotterdamse Schouwburg toen nog heette.

Toneeltechniek in 1889

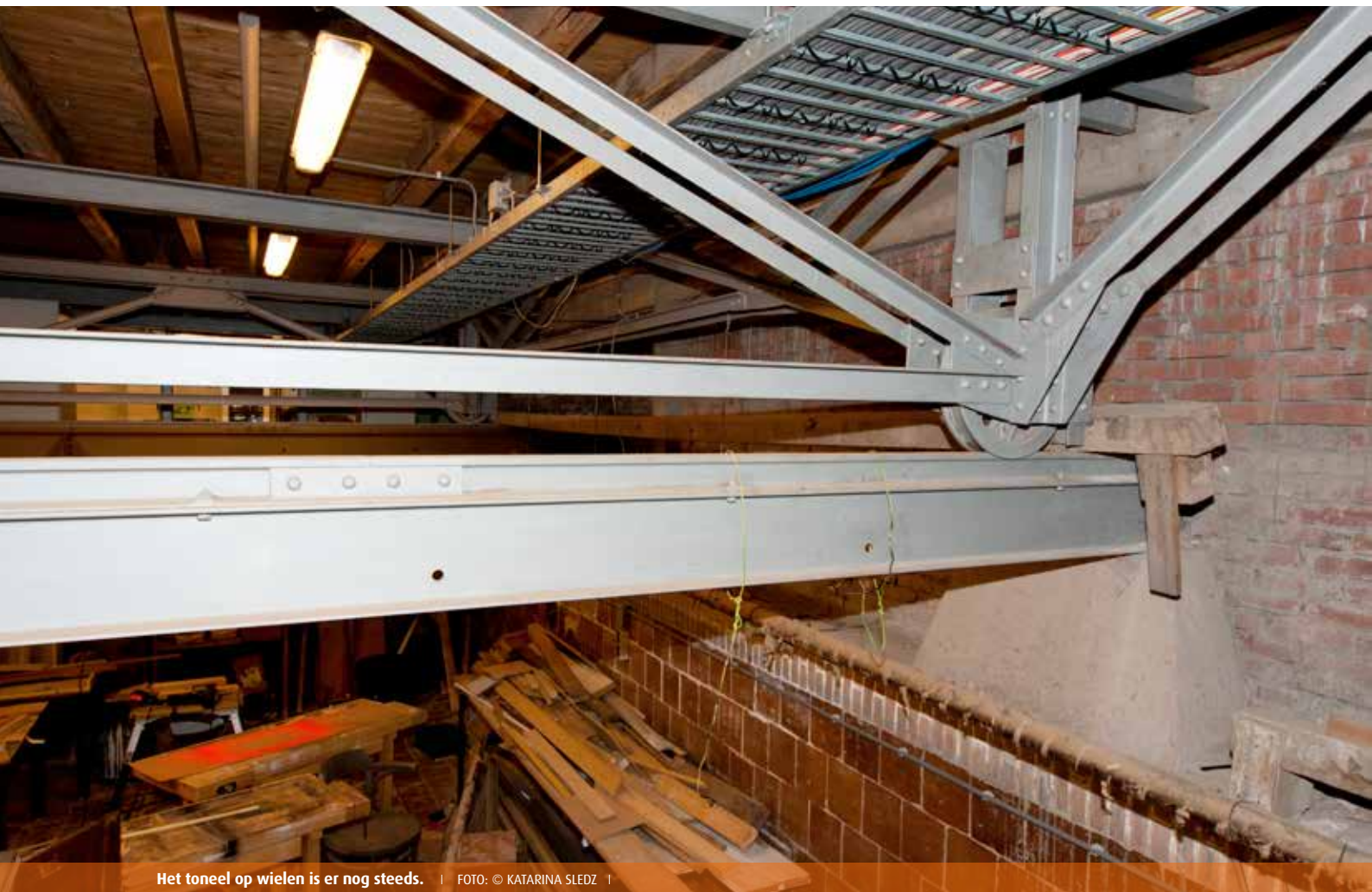
Poutsma reageert op een advertentie van de architect en meldt zich als mogelijke ontwerper en leverancier van de complete inrichting van het toneelhuis, inclusief ondertoneel, toneelvloer, bruggen, rollenzolder, decortrekken en de decors zelf. Verheul doet navraag bij zijn studievriend Weve, stadsarchitect van Nijmegen. Weve heeft ervaring met Poutsma en laat weten dat hij niet twijfelt aan het vakmanschap van Poutsma, maar dat hij hem niet beschouwt als ontwerper 'van het bovenste plankje'. ►

Concertzaal Kunstmin, interieur

Concertzaal Kunstmin, ingericht voor het circus

Het toneel op wielen is er nog steeds. | FOTO: © KATARINA SLEDZ |

Dat weerhoudt Verheul niet om Poutsma te vragen een offerte te maken. Poutsma omschrijft twee varianten. Plan A omvat een complete inrichting van de toneeltoren en kost f 22.400. Plan B is goedkoper. Het ondertoneel vervalt, de vloer wordt gemaakt van goedkoper hout en het aantal trekken wordt vermindert. Dit plan kost f 13.800. Uiteindelijk krijgt Poutsma opdracht voor Plan C tegen een bedrag van f 6.400. Bovendien krijgt hij opdracht voor het vervaardigen van een complete set decors. Al met al een bescheiden installatie voor een operahuis, maar een prima begin voor toneel.

Klachten over de akoestiek

Vereniging Kunstmin had een concertzaal nodig. Dat was de opdracht aan de architect en dat heeft hij gebouwd. Toch wordt geklaagd over de akoestiek, niet voor muziek, maar voor toneel. Maar binnen de Vereniging Kunstmin zijn alleen nog de afdelingen instrumentale

en vocale muziek actief. De programmering omvat opera, concerten en variété, maar ook dat laatste is vrijwel geheel muzikaal. Waar komen die klachten over slechte akoestiek bij toneel dan vandaan? Welk toneel? Je moet wat verder zoeken om te vinden dat er nóg een vereniging is die de zaal gebruikt, De Schouwburgvereniging, opgericht in 1872. Een van de eerste activiteiten is het kopen van een bestaand houten theater in Rotterdam. Dat wordt gedemonteerd, verscheept, en in Dordrecht op het exercitieveld weer opgebouwd. De lokale militie gebruikt het gebouwtje tijdens de jaarlijkse oefeningen, maar de rest van het jaar geeft de vereniging er voorstellingen, vaak twee keer per week en vaak een dubbelprogramma. Alle bekende acteurs uit de Nederlandse theatergeschiedenis spelen hier. Er staan voorstellingen van de grote Griekse tragedieschrijvers, van Shakespeare, Molière en Ibsen. Maar de meeste zijn tragedies en komedies met titels als *Abal-*

lino, de grote bandiet en *Vrouwensoldaten, of het Slecht verdedigde Fort*.

Schouwburgvereniging

Als Vereniging Kunstmin besluit om een nieuwe zaal te bouwen, wordt de Schouwburgvereniging overgehaald om die zaal te huren voor toneelvoorstellingen. Het lijkt aantrekkelijk. Met zoveel stoelen stijgen de inkomsten, terwijl de kosten en de zorg voor de eigen huisvesting verdwijnen. Voorwaarde is wel dat de schouwburgvereniging het eigen theater afbreekt en gedurende de huurperiode niet meer binnen de stadsgrenzen bouwt. Kunstmin bedingt ook dat zij de organisatie van de Zomerkermis mag overnemen, een jaarlijks festival in augustus dat altijd begint met een zomerconcert en eindigt met een variétéprogramma onder de naam *Fête de Nuit*. Tussendoor is er kermis. Met een gemiddelde jaarlijkse opbrengst van f 540 is dat een aderslating voor de Schouwburgvereniging, maar na enig

onderhandelen wordt het huurcontract getekend. Behalve concerten zijn er dus vooral heel veel toneelvoorstellingen in het nieuwe Kunstmin. Van meet af aan is echter duidelijk dat de zaal akoestisch niet geschikt is voor toneel. Er wordt van alles geprobeerd, waaronder het installeren van klankkaatsers, maar niets helpt. Na jaren van klachten wordt zelfs besloten om de toneelvloer op wielen te zetten, zodat het hele speelveld de zaal in kan worden gereden. Door de acteurs dichterbij het publiek te brengen, hoopt men de verstaanbaarheid te verbeteren. Een aardig idee, maar het werkt niet en geeft ook technische problemen. Door het toneel naar de zaal te brengen verliest de toneeltoren met hijsinstallatie zijn functie. Changeren, afstoppen en belichten wordt vrijwel onmogelijk. Volgens de overlevering is het rollend toneel twee keer gebruikt en daarna nooit meer.

Kennis over akoestiek

Terugkijkend valt bijna niet te begrijpen dat men werkelijk dacht in één zaal zowel toneel als symfonische muziek te kunnen programmeren, zonder het volume van de zaal aan te passen. Maar bij de bouw van Kunstmin bestond kennis over akoestiek nog helemaal niet. Pas in 1899 begint natuurkundige Sabine in Amerika met de eerste akoestische experimenten. Hij toont aan dat er een verband is tussen volume, absorptie en nagalmtijd. Het grote volume van de zaal in Kunstmin wordt eenvoudig niet herkend als probleem en bij de 'oplossingen' die de verschillende mensen aandroegen wordt dit probleem dan ook niet aangepakt.

Gemeentelijke schouwburg

Als het rollend toneel wordt gebouwd, is Kunstmin al overgenomen door de gemeente. Vereniging Kunstmin is twintig jaar na de opening veel leden kwijtgeraakt en leidt een noodlijdend bestaan. Er is onvoldoende geld in kas voor onderhoud. In dezelfde tijd ontstaat de opvatting dat cultuur een taak is van de overheid en in heel het land worden theaters door de gemeente overgenomen. Zo ook in Dordrecht. Concertzaal Kunstmin wordt gemeentelijke schouwburg en

komt onder leiding van een administrateur te staan. De zaal wordt gebruikt voor toneel, opera en concerten maar ook voor bokswedstrijden, landbouwtentoonstellingen en af en toe circus.

Eindelijk verstaanbaar

Omdat de klachten over de akoestiek aanhouden, besluit de gemeente om akoestisch adviseur Zwikker te raadplegen. Hij is de eerste Nederlandse akoestisch adviseur die het onderwerp op wetenschappelijk niveau benadert.

'Bij de bouw van Kunstmin bestond kennis over akoestiek nog helemaal niet'

Omdat het gebouw door achterstallig onderhoud inmiddels zo versleten is dat het feitelijk onbruikbaar is geworden, krijgt architect Sybold van Ravesteyn het verzoek met een voorstel te komen voor een renovatie. Daarbij moeten tegelijk de aanbevelingen van Zwikker worden opgevolgd. De stad geeft Van Ravesteyn drie opties mee.

1. *Bouw een nieuwe zaal in de tuin en knap de bestaande zalen op.*
2. *Verbeter de oude zaal akoestisch en bouw een eenvoudige tentoonstellingsruimte in de tuin.*
3. *Knap alleen het gebouw op; de goedkoopste oplossing.*

Van Ravesteyn kiest een andere benadering en stelt voor om van het gebouw de buitenkant te behouden en het interieur geheel te vervangen, met uitzondering van de toneeltoren. Die is net opgeknapt en er is onvoldoende budget om de toren te vergroten. Het voorgebouw met de oude entree wordt leeggepeld, zodat ruimte ontstaat voor een feestzaal. De concertzaal wordt verkleind tot een hoefijzervormige theaterzaal met balkon. De zijbalkons verdwijnen, maar Van Ravesteyn ziet kans om 849 stoelen te plaatsen. Vanwege de nieuwe feestzaal in het voorgebouw, moet de entree worden verplaatst. In de tuin bouwt hij een glazen halve cirkel waar de kassa's, de foyer en de entree naar de zalen komen. Op 14 december 1940 is de feest-

lijke heropening van het gerenoveerde Kunstmin met een volledig verstaanbare *Peer Gynt*. Het verkleinen van de zaal in combinatie met de akoestische tegels op de wand hebben kennelijk het gewenste effect gehad. Van Ravesteyn wordt geprezen voor zijn ontwerp. Zelfs Gerrit Rietveld, toch een sobere modernist, prijst het ontwerp en schrijft: 'De schouwburgzaal is een feest dat men moet meevieren, om er iets van te beleven. Nu zou men kunnen beweren: het toneelstuk of de film moet het feest zijn;

of de tragedie die we gaan zien moet hoofdzaak zijn; daarom is het juist als ik zeg: de zaal is een ruimtefeest, of een ruimte, die ons aanvuurt; de lucht van ons 'normaal woontype' huisje verdrijft en ons ontvankelijk maakt voor hetgeen hier vertoond zal worden.' Na de renovatie verstommen de klachten over de akoestiek. Een enkele recensent klaagt dat de zaal akoestisch wel erg droog is, maar kennelijk is het aandeel muziek in de programmering te gering voor veel meer klachten. Nog eens tientallen jaren later wordt besloten om de zaal met een ACS-systeem geschikt te maken voor akoestische muziek.

Renovatie en restauratie

Of je de Kunstmin van Van Ravesteyn nu beschouwt als banketbakkersarchitectuur, zoals sommige recensenten schreven, of als een feest, zoals Gerrit Rietveld, je kunt er niet omheen. Zijn werk is, zeker in Nederland, uniek en dat is op zich al een reden om dit werk te behouden. Helaas is dat niet de opvatting in de jaren zeventig van de vorige eeuw. De feestzaal is toen gesloopt en er is een wat ongelukkige kleine zaal voor teruggekomen. In 1993 en 1994 volgt een renovatie door architecten Rouw en De Kock. Zij zorgen met zorgvuldige en respectvolle renovatie voor een gedeeltelijk herstel van de oude grandeur. De restauratie die nu plaatsvindt is een grote ingreep in het gebouw, waarover in een volgend nummer meer. ◀